

Наталія Супрун,
*доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»*

ТЕОРІЯ НООСФЕРИ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ПРЕДТЕЧА ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

На початку ХХІ ст. Україна, підтримавши Порядок денний тисячоліття ООН та Цілі сталого розвитку, слідом за всім цивілізованим світом проголосила парадигму сталого розвитку національною стратегією на найближчі десятиліття [1]. Стратегія сталого розвитку розглядається ООН як альтернативна парадигма, покликана замінити існуючу систему суспільних та наукових поглядів на природу та цілі економічного зростання, що є індиферентними до таких важливих складових суспільного розвитку як соціальний прогрес, якість життя та збереження довкілля.

Засадничі принципи парадигми сталого розвитку базуються на наукових дослідженнях в галузі різних наук та відповідних концептуальних підходах. Істотним обмеженням вирішення завдань сталого розвитку є брак чітко систематизованого викладу концептуально-методологічних засад, різноманітність наукових підходів в обґрунтуванні змісту основних понять, невизначеність основних критеріїв та індикаторів сталого розвитку.

В той час, як реалізація такої масштабної глобальної парадигми потребує узгодження на рівні світової науки базових понять, наукового обґрунтування стратегічних пріоритетів, моделей та механізмів забезпечення стратегії. Адже важливою характеристикою релевантності будь-якої теорії є формування усталеного понятійно-категоріального апарату, стан розробленості якого свідчить про зрілість даної теорії, її спроможність науково-обґрунтовано пояснити суть та генезу досліджуваного предмета.

Для вирішення завдання формування адекватного глобальним завданням концептуально-методологічного базису парадигми сталого розвитку слід звернутися до надбань науки на попередніх етапах суспільного розвитку.

За своїми аксіологічними та концептуальними підходами парадигма сталого розвитку співзвучна з теорією ноосфери Володимира Вернадського. Обидва підходи ґрунтуються на ідеї збалансованості економічних, соціальних й екологічних цілей суспільства як основи гармонійного, безконфліктного прогресу усієї цивілізації, в ході якого одночасно оптимально вирішується комплекс питань щодо забезпечення найістотніших потреб людства та збереження довкілля.

Основні ідеї щодо потенціалу розвитку та майбутнього цивілізації В. Вернадський сформував в теорії ноосфери, яка до сьогодні є однією із ключових теорій про екосистему, що відображає результати взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Відповідно до теорії Вернадського, ноосфера складається з трьох основних компонентів: біосфери, техносфери та ноосфери, які тісно взаємодіють і взаємозалежать одна від одної. Біосфера – це сукупність живих організмів і їхніх середовищ, техносфера – це сукупність технічних систем, що створені людьми, під ноосферою розуміється новий етап розвитку живої природи, перехід від суто біологічної фази до економічної, соціальної та духовної.

Поняття ноосфера описує глобальний біосферний шар, утворений людською діяльністю, де роль людини розглядається як чинник, що змінює геохімічний і біологічний стан планети. Теорія ноосфери стверджує, що людство є основним чинником, що змінює клімат, геохімічний склад атмосфери, хімічний склад океанів та біосфери. Ця теорія дає змогу розуміти принципи та наслідки взаємодії людини з природою та визнати важливість збалансованого розвитку нашої планети.

Якщо порівняти концептуальні положення теорії ноосфери В. Вернадського із засадничими принципами теорії сталого розвитку, то можна побачити не лише багато спільних підходів, а й першість Вернадського у їх проголошенні. Розглянемо і порівняємо окремі концептуальні положення теорії ноосфери та парадигми сталого розвитку.

Згідно з Вернадським, ноосфера формується внаслідок розвитку *всесвітності* в історії людства, що виявляється у перетворенні людства на єдину цілісність. По суті йдеться про процес глобалізації, який посилює взаємозалежність окремих регіонів та суспільних груп.

У цьому новому, ноосферному періоді розвитку людства, що формує єдину цілісну систему, наголошує Вернадський, існує

нагальна необхідність зважати на інтереси «всіх і кожного». В теорії сталого розвитку фактично звучить та сама ідея – враховувати інтереси різних країн та націй. Використовуючи сучасну термінологію, йдеться про інклюзивність, або створення однакових умов доступу до ресурсів та для реалізації економічних можливостей всім країнам та членам суспільства, в тому числі і врахування інтересів майбутніх поколінь. Сучасна парадигма сталого розвитку проголошує ідею збалансованого розвитку людства, що враховує потреби сьогодення без зниження якості життя майбутніх поколінь.

Наполягаючи на *взаємозалежності «всіх і кожного»*, В. Вернадський насамперед акцентує увагу на тому, що людина, як і все живе на цій планеті, як природний суб'єкт, що не може існувати незалежно від навколишнього середовища і є його невід'ємною частиною. При цьому звертає увагу на обмеженість наукового підходу фахівців у галузі суспільних наук, які «практично не враховують функціональну залежність людини як природного об'єкта і людства як природного явища від середовища їхнього життя і думки». Дослідження людської діяльності (насамперед, економічної) як частини природи є більш ніж обґрунтованим з огляду на об'єктивний факт, що «людина і людство найтіснішим чином пов'язані із живою речовиною, що населяє нашу планету, від якої вони реально не можуть бути відділені жодним фізичним процесом» [2, с. 152].

Ґрунтуючись на ідеї нерозривної єдності людини і природи, В. Вернадський наполягав на тому, що *ощадливе і розумне використання природних ресурсів* є надважливою запорукою примноження природної сили біосфери. Одним із найбільш важливих постулатів теорії В. Вернадського, який напряду корелює із сучасним баченням перспектив розвитку економіки і людства в парадигмі сталого розвитку, є заклик розвивати *альтернативні усталеним джерела енергії* та форми енергетичного живлення людей. Досягнення добробуту і викорінення бідності, на думку вченого, має досягатися з урахуванням ролі природи в житті суспільства.

Акцентуючи увагу на згубному впливі людини на довкілля, В. Вернадський проголошує ідею про те, що люди повинні взяти на себе *відповідальність* за створення збалансованої техногенної ноосфери, яка буде сприяти відтворенню біологічного середовища існування людства. Сьогодні ця ідея знайшла відображення у сучасній концепції корпоративної соціальної відповідальності,

поширення якої стало новим міжнародним трендом не лише у сфері бізнесу, а й в усіх суспільних царинах.

Водночас, як підкреслює В. Вернадський, не лише людина, а й суспільство загалом є невід'ємною складовою біосфери. Тому метою суспільного розвитку є урахування інтересів та законів природи, а не лише окремих суспільних груп, націй чи держав. При цьому, головною передумовою розвитку такого «планетарного» рівня свідомості, за Вернадським, має стати демократичний устрій суспільства, що забезпечує свободу і рівні можливості для всіх громадян.

Наполягаючи на особливій ролі науки у ноосферному етапі розвитку людства, В. Вернадський проголошує необхідність свідомого формування єдиної планетарної наукової думки, яка має охоплювати всі країни та регіони. Вчений називає наукову думку найважливішим рушієм перетворення біосфери в ноосферу і стверджує, що саме вона виступає регулятором розвитку біогеохімічної енергії. Ноосферне мислення та організована воля людини як суспільної істоти відіграють роль дієвого механізму трансформації живої речовини природи, що спроможне змінювати біосферу та нагромаджувати енергію в процесі інтелектуальної діяльності.

Чим більш розвиненою є наукова діяльність людства, акцентує В. Вернадський, тим вищою є продуктивність економічних процесів та ефективність використання природних ресурсів як факторів виробництва. Таким чином, саме наука стає дієвим фактором економічного розвитку і саме вона може забезпечити досягнення таких важливих цілей, як подолання бідності і підвищення рівня добробуту на всій планеті.

Водночас, чим вищим є рівень розвитку науки та освіти, тим активніше розвивається суспільна взаємодія та зростає потенціал ноосферної біосоціальної енергії, що збільшує і потенціал розвитку цивілізації. При цьому ноосфера утворює зворотний вплив на всю біосферу, який залежить від стану розвитку і якості соціальної організації взаємодії, національних, культурних та інших особливостей соціального устрою, а також типу соціально-економічних відносин, що історично склалися у певному середовищі.

Сьогодні потреба формування єдиної наукової платформи дуже гостро постала для всього людства, оскільки з одного боку, стратегія сталого розвитку проголошена як нова світова парадигма економічного мислення та суспільного буття, а з іншого – більшість проблем людства (пандемії, війни тощо) стали глобаль-

ними і вирішувати їх доводиться колективно. Це означає, що має бути розроблена універсальна наукова матриця, що буде визначати цілі та засоби їх досягнення для всього людства, що передбачає тісну взаємодію людства на планетарному рівні. Фактично вчений передбачає проголошення ідеї про Партнерство заради сталого розвитку, проголошеної ООН як однієї із важливих цілей розвитку цивілізації.

І, звичайно ж, в умовах розв'язаної московією проти України війни, не можна не відзначити заклик В. Вернадського до вчених і всього людства покласти край війнам, зберігаючи людство від самознищення, що, за Вернадським, однією із важливих передумов формування ноосфери і гармонійного розвитку всієї цивілізації.

Таким чином бачимо, що наукові ідеї Володимира Вернадського можна розглядати як теоретичну основу парадигми сталого розвитку. Адже, основні принципи сталого розвитку – це збереження природних ресурсів, зменшення екологічного сліду людства та негативних викидів в атмосферу, оптимізація використання ресурсів та зменшення енергозалежності – доповнюють і розвивають теорію ноосфери, яка закликає не тільки до збереження природи, а й до створення гармонійного середовища, де люди та природа можуть розвиватись у гармонійній взаємодії та співіснуванні. При цьому теорію ноосфери Володимира Вернадського можна розглядати не лише як важливу складову, а як систему базових принципів парадигми сталого розвитку, яка по суті стала предтечею сучасної теорії сталого розвитку. Враховуючи ці принципи, можна створити збалансовану техногенну ноосферу, що сприятиме сталому розвитку та збереженню людства та планети.

Список використаної літератури

1. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» [Електронний ресурс]. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
3. Супрун Н. А. Екологізація та постнекласична трансформація української економічної науки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2018. Вип. 51. С. 120–139.